

Polja

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
novi sad, godina XXXII cena 200 dinara

decembar '86 broj 334

- **marina cvetajeva: pustolovina (u pet slika)**
- **emil sioran: mirče elijade**
- **marić: alfred veber**
- **karahasan: ispovedanje stida**
- **intervju**
mirko zurovac, tajna umjetnosti

●●●

*Krenuše na jug,
njih 400. Surijana,
samo njih šačica što rukama
Uicilopočtlija izmakoše.
A kad ih Uicilopočtali usmrti
kad sav svoj bes iskali,
skinu im njihove kićanke i borbeno znamenje,
stavi ih na se, te ih
svojoj sudbini nameni,
napravi od njih znamenje svoje.
A ovaj Uicilopočtali, kako se priča,
beše čudo bogom dano,
jer samo što jedno fino pero,
na trbuh njegove majke Koatlíkue pade,
već začet beše.
Niko se ko otac njegov ne ogłosi.
Njega su Mešike slavile,
žrtve mu podnosile,
poštovale ga i služile.
A Uicilopočtali nagradi
svakog ko tako učini.
i otud beše kult prema njemu rođen,
sa Koatepeka, planine zmija,
kako se činilo, još iz drevnih vremena.*

- **druga znanja: stare civilizacije**
  - značenje majanskih mitova
  - toltečka era
  - uvod u studiju o sistemu astečkog unutrašnjeg ustrojstva
  - mit o rođenju uicilopočtlija

alfred veber – jedno shvatanje istorije kulture

sreten marić

Valjda mi je ovo prvi put da pišem o nečem za šta sam sasvim nekompetentan. Istina, delo Alfreda Vebera nosi naslov *Tragičnost i istorija*. Reč je o pojavi tragedije kod drevnih Grka, a grčka tragedija je za mene, pored Šekspira i nekih delova Biblije, najviši domaći reči. Susreo sam je prvi put već odavno i uvek joj se vraćam sa istim žarom. Imao bih, čini mi se, dovoljno znanja i ljubavi za skroman predgovor o njoj. Ali Veberovo delo ne govori samo o grčkoj tragediji i dobu u kom je nastala, ono je mnogo obuhvatnije. Problem kojim se bavi jeste: zašto se u Grčkoj i samo u njoj javlja tragedija, zašto je nema u drugim velikim civilizacijama sveta, u kineskoj, u indijskoj. Na ovoj temi on postavlja staro pitanje razlike između ostalog sveta i Zapada, koji jedini stvara filozofiju, matematiku i iz matematike proisteklu nauku. U tu svrhu on analizira karakteristike indijske i kineske kulture, uvek polazeći od daleke preistorije. A ja sam u svem tome neznanica. Remon Aron veli negde za nemačkog sociologa Maksa Vebera da je njegova erudicija bila tako reći monstruozno obimna; takvu erudiciju su imali i neki drugi nemački učenjaci s kraja devetnaestog i početka ovog našeg dvadesetog, takvu erudiciju je imao i Maksov mladi brat Alfred. Danas je takvih sve manje, sve smo više specijalisti ili, pak, esejisti.

No nije samo u pitanju moja skromna erudicija. Ja o Istoku, o zaista velikoj kineskoj civilizaciji ne mogu išta da rečem, jer mi je u svojoj suštini, a još više u svom iskazu, nepristupačna. Volim kinesko slikarstvo, izvesnu kinesku liriku, izvesne istočne izreke o životu, kao ovu definiciju religije po Zenu: »Za vernika Zena pretvaranje gline u lepu šolju jeste sušta religija.« No onda razmislim šta je za me religija, pa stanem. Čim dođe do objašnjenja pojmova, do misli, osetim da su Istok i Zapad dva sveta. Jung nam to pripisuje u manjak. Veli: »Spiritualni pojmovi Istoka su upravo oni koji Zapadu nedostaju.« Verovatno. Meni oni nedostaju, ali baš to nedostajanje dokazuje da smo različiti bar što se iskaza tiče. Istina, ljudi su u osnovi više – manje svuda isti, žena im je žena, dete im je dete, voćka – voćka, pijanstvo – pijanstvo. Svuda iste praznoverece, iste puste želje. S vremena na vreme jedna duboka sinteza, jedna sublimacija, na Zapadu jedan Sin Božji, na Istoku jedan Buda, da tokom vremena Zapadu bude sijaset svetaca, na Istoku sijaset »Buda spasilaca«. Svuda uvek ista priča. Razilazimo se, rekao bih u bitnim, osnovnim stavovima prema mudrosti. Bodidarma uči: »Tradicija, bez pisma. Nikakva zavisnost od reči i od slova« (da bi se dostiglo do »budajstva«). Veli se da je Buda propovedao bez prekida četrdeset godina ne izgovorivši ni jednu reč. »Ne govorite, izražavajte se bez reči«, veli jedan kineski mudrac, a drugi: »Od Neba sva bića dobijaju svoj život... a zar Nebo govori«. Itd. itd. Mogao bih nanizati još dosta sličnih citata. Uvek ista misao: Reč je neprijatelj mudrosti. Nasuprot tome naše Jevanđelje tvrdi: »Na početku bješe Reč, i Reč bješe u Boga, i Bog bješe Reč.« A za našeg najvećeg filozofa, Sokrata, mudrost je definisati pojmove, definisati ih rečju. Reklo bi se da je na Istoku bitna praksa životne mudrosti, na Zapadu saznanje, bar onako kako ga na Zapadu shvatamo. Otud na Istoku tako mnogo učitelja primerom, na Zapadu filozofa. Što bi značilo da smo, po shvatanju Istoka, prilično brbljivi. Na to, uostalom, nije uvek mana. Zavisni, ko bolje. Valja štošta razgovoriti, pre no što se nađe prava reč.

Nesposoban sam da pratim Vebera u njegovim šetnjama po Dalekom Istoku i dalekim vremenima, ali bi za čitaoca možda bilo korisno da povodom ove knjige kažem nekoliko reči o Veberovim shvatanjima, njegovoj teoriji o društvu i društvenom razvoju, o opštoj idejnoj atmosferi u kojoj se ova knjiga kupala pri svom nastanku. Jer Veber je pre svega poznat kao filozof – sociolog.

Alfred Veber je rođen 1868, umro je 1958. Publikovao je do pred smrt, no njegove ideje su se formirale negde pred Prvi svetski rat, objavljivane uglavnom dvadesetih i tokom tridesetih godina ovog veka. Mladi je brat čuvenog Maksa Vebera (1864–1920) autora i kod nas prevedenog dela *Privreda i društvo*, osnivača sociologije religije. Bratovljeva slava je potisla Alfreda Vebera u zasenak, što on nije zaslužio. Danas ga mnogi kod Anglosaksonaca i Francuza vraćaju na mesto koje zaslužio. Tako ga Sterk, autor poznatog dela *Sociologija saznanja* stavlja sa bratom mu i Maksom Šelerom u prvi red nemačkih mislilaca između dva svetska rata. Uprkos teškom tipično nemačkom profesorskom stilu, koji čitanje čini na-

pornim, a prevod podvigom, Veberova dela su i danas aktuelna i po svojoj problematiki kao i po osvetljenjima koje bacaju na izvesne periode istorije. Šta je sudbina naše civilizacije, pita se Alfred Veber u godinama posle sloma Nemačke na kraju Prvog svetskog rata (1918. godine), da li je taj slom predznak opšte katastrofe evropske civilizacije, ili predigra neslućenog preporoda.

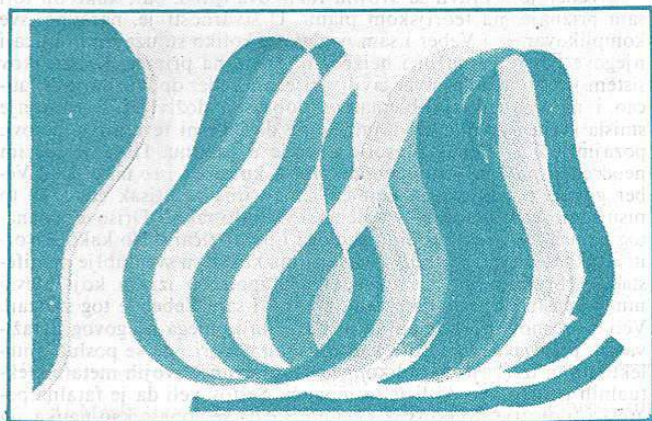
Tada se postavilo, da više ne sude sa dnevnog reda, pitanje krize zapadne civilizacije, pitanje biti ili ne biti Evropa. Drugi svetski rat ga je učinio još aktuelnijim. Veber u tom cilju proučava prošlost čovečanstva ispitujući sudbine i razvojne putove starih civilizacija, ili tačnije prošlih kultura. Naime, u to doba nemački sociolozi i istoričari sve više ističu razliku između dve sfere ljudske produktivne delatnosti, između civilizacije i kulture jednog naroda. Civilizacija jeste znanje i saznanje ljudsko o spoljnom svetu, o prirodi, kao sredstvo vladanja njome. Tu spadaju nauka, tehnika, komunikacija, sve što civilizovanom čoveku omogućava da živi i razvija se, kultura je oblast duševnog i duhovnog života čoveka, njegov doživljaj sveta i davanje smisla tom doživljaju, koji svoj izraz dobija u religiji, umetnosti i sličnom. Veber tome dodaje i treću sferu, sferu društvene organizacije, na čijoj se podlozi zbivaju procesi civilizacije i kulture. Po njemu, bitni procesi civilizacije nisu uslovljeni odgovarajućom društvenom organizacijom. On tvrdi, na primer, da je racionalizaciju, koja karakteriše današnje društvo, mogla isto tako izvesti i država kao što ju je izveo kapitalizam, da je to istorijski slučaj. Što mu Lukač ljuto prebacuje, tvrdeći da je takvo mišljenje »predradnja za fašističku ideologiju«. Lukač kao da svesno previda da najuspešniji primer racionalizacije koji sprovodi država pruža Sovjetski Savez a ne fašistička Nemačka, u kojoj su, uostalom, kapitalisti bez prekida igrali odlučujuću ulogu.

Veber se pita: »Šta se zbiva sa društveno-duhovnim bićem čoveka u istorijskom procesu? Na osnovu kojih promena životnih uslova uopšte nastaju ta društveno-duhovna zbivanja i promene, kako i kojim sledom iz toga nastaju velika stvaralačka dela i podvizi, koje čovečanstvo doživljuje kao istorijski značajne, čak i universalno značajne, isto kao praktično bitne tendencije oblikovanja?« U oblasti religije, morala, umetnosti, i svim drugim oblastima gde se ljudska duša i duh manifestuju. Ali već pri pokušaju da se odredi struktura i biće te istorijske sfere, sfere gde je nagona ili ritualna spontanost podređena društveno-duhovnoj, susrećemo se, tvrdi Veber, sa fenomenom nadsvršishodnosti koji onemogućuje da se on objasni sa nekakvom igrom sila koje bi se mogle svesti na racionalnost. »Tu se mora konstatovati da nailazimo na sile koje deluju iza čovekovih leđa, koje navode na izvesnu sintezu između »ličnosti i sveta« sile neracionalne, u obliku besciljnog stvaralaštva, bilo ono sa tenendijom tumačenja ili menjanja sveta, bilo u obliku odvrtačenja od sveta... Pri tome čovek može da konstatuje da on, u stvari, susreće samo konkretno videno prožimanje života od strane faktora koje možemo označiti (...) kao faktora neposredno doživljene imanentne transcendentnosti.«

I sam Veber mora da prizna da je kod ove »imanentne transcendentnosti« imao posla sa izvesnim, kako on veli, »metasociološkim faktorom« ali dodaje da bez njega ne bi bila moguća ni sama sociološka analiza. No mada je teško predstaviti sebi iole jasniju, »imanentno transcendentnost« čovek je sklon, kad se dublje zagleda, da mu, bar donekle da za pravo. Termin je zaista maglovit, ali kako precizno, racionalno i kauzalno objasniti fenomen velikih kulturnih epoha i genijalnih stvaralaca. Kako objasniti, recimo, samo materijalnim razvojem i stanjem nastanak, cvetanje, superiornost grčke kulture pa, u izvesnom smislu, i grčkog čoveka, kada se zna da Grci u pogledu tehniki i u pogledu primene nauke na tehniku, bar u velikoj, klasičnoj periodu svoje istorije, u petom veku,

ne samo da nisu napredovali, već se za to nisu naročito ni interesovali. Na ulazu u Akademiju je, istina, stajalo da je zabranjen pristup onom ko ne zna matematiku, ali Platon nije ni pomišljao da bi matematika mogla da posluži nečemu praktičnom. Grčki neprijatelji, Persijanci, bili su ne sam brojno i materijalno neuporedivno nadmoćniji od Grka, već, sa svojim maloazijskim primerskim saveznicima, i tehnički razvijeniji, što Grke nije sprečilo da nad njima trijumfuje. Hteli mi ili ne hteli, moramo priznati da je oblast kulture, kako ju je Veber ograničio, oblast nepredvidivog kauzalno neobjašnjivog, to jest iracionalnog. Istina, Veber se trudi da granice tog neobjašnjivog i iracionalnog što više suzi, da i kulturno stvaralaštvo što više osvetli životnim uslovima, razvojem tradicija u sukobu ideja i interesa. Iako odbacuje marksizam, oseća se da je prošao kroz nje. Njegove analize razvoja, odnosno hiljadu-godišnje stagnacije egipatske kulture, ili, pak, političkih i društvenih uslova nastanka grčke tragedije mogao bi potpisati, sa izvesnim ogradama, mnogi marksista. Ima se, kod njega, često utisak da su za poštenog naučnog istraživača njegove filofske ideje prilično nevažne odnosno, kako bi rekao Alfredov brat, Maks, važne, pre svega, ukoliko ga navode da materiji koju proučava postavi izvesna određena pitanja, a ne druga. Što je, možda, bitno. U doba Veberovo, kao i danas, uostalom, pitanje kulture nametnulo se u prvi plan. Znamo da su Marksove ekonomske teze o razvoju društva sve teže primenljive bar što se kulture tiče. Rusija je danas i tehnički i društveno mnogo razvijenija no pre stotina godina, ali nema više ni Dostojevskog ni Gončarova, pa ni »Ruskog hadži«. Nikad ranije nije čovečanstvo uspeo da dostigne onakav nivo naučno-tehničkog vladanja prirodom, nikad mu zajednica nije bila ovako kompleksna i efikasna, a jasno nam je da nam se kultura ne da porediti sa drevnom Grčkom, pa i mnogim drugim nekadašnjim. Vladavina tehnikama, no svi tvrde da smo u ovom »društvu potrošnje«, što će reći najrazvijenije civilizacije sve manje kulturni. Možda negde u nekom zabačenom kraju sveta postoje i danas nekakvi Eshili ili Montenji koji pokušavaju da otkriju i dadu nam neki smisao i osmišljene životu, neke vrednosti u koje bismo da verujemo, no danas u prvom redu stoje talenti, često veliki, koji nam očajnički nalažu da čutimo i izgovaraju reči koje kao da ne razumemo. Veliki pisci našeg doba su Beket i Džojz. Nije slučajno da se nikad materijalno nije lakše živelo – bar u našem delu sveta – a da svi govore o krizi. Danas se mnogo zna, no u malo šta veruje, a niko ne zna šta nosi budućnost. Glavna tema naših pisaca je gubitak ljudskih vrednosti, ništa nije tako racionalno ni vremenski sigurno, kao što bi to hteo pisac *Razaranja uma*. Čovek, istina, i danas živi i stvara, privatno, za sebe, on je često i bodar i bezbrižan, ali ovde o tome nije reč, danas su privatno i javno čoveka dva sveta.

Po Veberu, kultura se manifestuje u skokovima, nepredvidivim, dok civilizacija teče u kontinuitetu, pravolinijski: Tekovine civilizacije su universalne, nauka i naučna otkrića se vremenom nameću svim ljudima u kojoj bilo kulturi, sa kojom bilo društvenom organizacijom. Civilizacija je znanje o prirodi i njenim zakonima, o čoveku i njegovim čudima, ona je primena znanja u tehnici. Kada čovek jednom negde pronade vatru, točak, traktor ili avion, te će pronalasku pre ili kasnije prihvatiti svi ljudi.

U tom smislu se može reći da su procesi civilizacije razvoja jedinstveni za sve čovečanstvo, jedinstveni i ireverzibilni »Taj proces se najjasnije manifestuje u spoljnjem vladanju prirodom od strane čoveka, veli Veber, to jest u heničkom napretku«. Nauka se sastoji iz svih pozitivnih znanja, bilo što se tiče prirode, bilo što se tiče čoveka, a uz to je i ostvarivanje tog znanja u tehnici. No civilizacija je u isti mah i proces svesti, koja može biti u zakašnjenju za znanjem doba, ali i ona evoluirala, razvija se kao i znanje o spoljnjem svetu. Bivši usmeren ka racionalizaciji ljudskog života i preobražaju društvene sredine, svaki korak u razvoju civilizacije »počiva logično na prethodnom i krajnji rezultat je universalan, vredni za sve, i širi se brže ili sporije, već prema tome, po celom krugu z-

maljskom. A sa racionalnim osvetljenjem čovekovog ja, kao dela fenomenalnog sveta, i paralelno s njim, razvija se, više – manje u uskoj vezi i izvesno osvetljenje svesti, koje isto tako ireverzibilno prožima celo čovečanstvo, sva njegova istorijska tela, »a njegov jedinstveni rezultat je postepeni prelaz »iz naivnih do refleksivno svesnih stanja«, veli Veber.

Reklo bi se, po svemu tome, da Veber prihvata ideje osamnaestog veka, ideje neprestanog napretka čovečanstva ka sve dubljoj razumnosti i svesti, sa sve više nauke i vlasti prirodom, a i nad sobom. On veli: »Tako viđen ceo istorijski razvoj u svim svojim delovima, samo je proces jedinstvenog izgrađivanja kosmosa civilizacije. (Sve stare i novi je civilizacije) ma koliko se razlikovale po svojoj istoriji i po svojoj kulturi su članovi, pomoćni faktori izgrađivanja kosmosa civilizacije, koji se ostvaruju u logičnoj postupnosti, i koji je danas zajednički celom čovečanstvu«.

No to je samo na izgled tako. Svi ti »predmeti« civilizacije su samo sredstva, cilj valja da bude nešto drugo. Pre svega, Veber konstatuje da nauka ništa ne stvara, ona samo otkriva. Otkriva nešto što je već tu što već postoji. Zemlja se okretala oko sunca oduvek, Kopernik je to samo otkrio, stavovi Euklidove geometrije, isto tako, postoje pre no što su otkriveni, inače ih čovek ne bi ni mogao da otkrije. Isto je i sa parnom mašinom, telefonom, sekirom, lopatom, papirnim novcem, podelom rada, sa svim tehničkim metodama i načelima vladanja prirodom. Sve su to »predmeti« i sredstva praktično-intelektualnog kosmosa našeg života, svi koje već posedujemo, svi koje ćemo još steći. Svi su oni po svojoj suštini »pregzistentni«. »Ceo proces civilizacije, koji ostvaruje taj kosmos i nudi nam sve svoje »predmete«, a tu spadaju i intelektualna otkrića čisto duhovnog sveta – samo otkriva već postojeći svet – svet koji generalno postoji za sve ljude. To dokazuje i fakat da se »predmet« toga sveta, čim budu otkriveni u ma kojem društvenom telu... šire talasastim kretanjem kroz ceo svet, nalaze primene i u drugim društvenim telima« Naravno, pod izvesnim spoljnim uslovima o kojima bi ovde bilo dugo govoriti. Pogreška filofska istorije, veli Veber, sastoji se u tome što su pobrkali pojam civilizacije sa pojmom kulture, a to su stvari koje valja strogo razlikovati, jer kulturni razvoj je suprotna karaktera od razvoja civilizacije, kao i sve što se nalazi u njegovoj sferi. Dok sve stvari civilizacije imaju karakter otkrića, dotle su sve emanacije kulturno stvaralaštvo, imaju bogat isključivost, jedinstvenosti. Sfera kulture ne proizvodi nikakav kosmos logički opštevažećih stvari »sve što tu nastaje je po svojoj suštini uključeno u istorijsko telo u kome je nastalo, prisno je sa njim spojeno. Tako nastaje ne nekakav objektivni kosmos, već izvestan duševno uslovljen svet simbola... koji ima, u krajnjoj liniji, neprenesiv značaj« Takva su indijska, kineska, arapska, egipatska, i drugi neki kulturni svetovi, sve do našeg zapadnog, odnosno, »sve što je u tim svetovima zaista kulturni fenomen«. Ma koliko se to pokušavalo, nemoguće je izlučiti grčku kulturu iz grčkog istorijskog tla, preuzeti njen sadržaj i ponoviti je. Otud svaka »renesans« jeste stvaranje nečeg novog, nečeg drugačijeg. I prvobitno hrišćanstvo je u suštini nešto sasvim različito od srednjovekovnog. Svojim širenjem hrišćanstvo i danas menja svoj sadržaj, od kulture do kulture. Isto je i sa filofsoskim sistemima. »Nemoguće je, veli Veber, preneti indijsku metafiziku sa njenim verovanjem u putovanje duša i njenom čežnjom za potpunim nestankom individualnog bića, pa ma koje drugo istorijsko telo, a da se to ne pretvori u šopenhauerizam ili u teologiju«, koji, zadržavajući eventualno, iste pojmove, sasvim menjaju njen sadržaj. Otuda za razliku od procesa civilizacije koji, u krajnjoj liniji vodi izvesnom cilju, otkrivaju u osvetljenju onog što već postoji, kod kulture imamo plahovito, na izgled neobjašnjivo, izbijanje novog izraza, koje ljudima kazuje nešto veliko, novo, jedinstveno i isključivo. A kada pokušamo da između takvih faza kulturnog stvaranja utvrdimo nekakve pravilnosti i povezanosti, videćemo da tu ne postoje nikakvi »stupnjevi razvoja«, da je reč o periodima produktivnosti i neproduktivnosti, bez određenog razloga. Kulturno kretanje jednog naroda je nešto sasvim drugo no njegov proces civilizacije. Svet civilizacije je carstvo svrsishodnosti i korisnosti, dok kulturno oblikovanje života sa svrsishodnosti i korisnosti nema nikakve veze. Ono što u velikim religijama i idejnim sistemima kao i u velikim umetničkim delima izbija na svetlost dana jeste izraz nečeg duševnog prožimanje i uobličavanje životne materije, ili, ako je život neprihvatljiv, bežanje od nje u transcendentnost, što je slučaj sa ranim hrišćanstvom i religijama Dalekog Istoka. Pogreška Hegelovog tumačenja istorije i jeste u tome što je on pod pojmom objektivnog duha spojio intelektualne elemente saznanja i vladanja svetom sa izražajnim elementima duše, civilizaciju i kulturu. Jer kultura je samo ono što je duševni izraz suštine ljudske, ljudske supstance, otkrivanje njenog smisla.

Društveni proces istorijskih tela, naroda, prolazi kroz razne stadije koji čoveku pružaju sve nove i nove životne podstacije, nove doživljaje. Otud zamrlost i stagnacije i same kulture, i njeni poleti sa nastajanjem novih mogućih samoostvarenja. Ali tu nema »stupnjeva razvitka«, već samo ograničenih perioda produktivnosti i neproduktivnosti, iznenadnih preokreta, strujanja koja su među-

sobno izražajnih oblici novih duševnih situacija. To je »more, veli Veber, koje se čas burno kreće, čas mirno počiva, biva pokretano od ovog ili onog vetra, ali nikad ne stremi nekom cilju«. Ako i ima razvoja, on se tiče sredstava izraza, ne sadržaja. »U kulturnom kretanju raznih istorijskih tela imamo posla sa oblikovanjem sasvim različitih »svetova«, koji su, veli Veber, potpuno originalni i isključivi, oni se u biti razlikuju od izgradnje jedinstvenog kosmosa koji proizvodi proces civilizacije.« Nema sumnje, kulturno stvaralaštvo je zavisno od društvenih i civilizacijskih uslova, kao što i ono na njih utiče. Ono je duševni izražaj, kako to Veber naziva, životnih agregata, svih tih raznorodnih elemenata društvenog ustrojstva i civilizacije, skoro uvek u borbi sa ranijih životnim agregatima, zastarelim, postalim prazna tradicija.

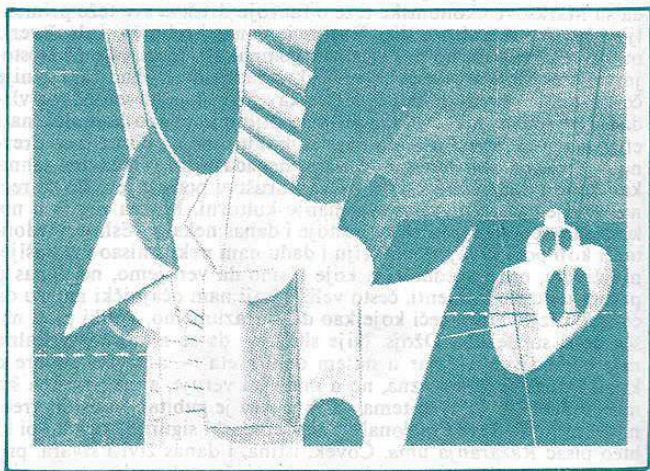
Veber smatra da se njegovo tumačenje istorije razlikuje kako od evolutivnih teorija devetnaestog veka, tako i od takozvanih morfoloških teorija sa početka dvadesetog. Kant, Fihte i Hegel, predstavnici nemačkog idealizma, vide sadržaj istorije u sve većem obasjanju svesti. Njihov »svet slobode« valja da zasnuje carstvo razuma. Kod Hegela se to zbiva evolucijom duha sveta, koji se služi strastima i nagonima ljudi, da se tako, kroz tezu, antitezu i sinezu, to jest, kroz izvestan logički proces samoostvarenja najzad uspostavi »carstvo uma«, otelovljeno u državi. Što je sve, veli Veber, samo naš prosvetiteljski kosmos civilizacije, koji guta sve ostalo, umetnost, religiju, ideje, sve emanacije kulture«. A Marks, je, veli, skoro istog shvatanja, »on samo vidi onu drugu stranu procesa civilizacije... materijalnu... postavlja je kao pranačelo istorijskog razvoja, dok su svi drugi društveni procesi samo manifestacije tog razvoja, svi kulturni pokreti samo njegovi odrazi. A sa svim tim filozofima i sociolozima se zbiva isto: svi oni u isti mah stvaraju svoje eshatologije, nekakva završna stanja sveta i čovečanstva. Fihte i Hegel su najavljujivali svoje doba kao početak perioda ostvaranja uma, poslednjeg perioda u razvoju sveta. Marks, opet, socijalizam, kao krajnju etapu u razvoju čovečanstva. Hegel i Marks, ma koliko bili različiti i suprotstavljeni, tvrdili su u osnovi isto, mužnost jedne opštevažne racionalne organizacije sveta, gde pojedincu ostaje samo »sloboda« da se svesno prikloni toj nužnosti, da je »slobodno« prihvati.

S druge pak strane, ono što Veber naziva »morfološkim« načinom shvatanja istorije, misleći pri tom na Špenglerovu i slične teorije, razlikuje se od njegovog shvatanja po tome što te teorije, istine, teže da shvate »dušu« koja se manifestuje u raznim društvima, kroz njihove jedinstvene, originalne simbole, u njihovoj religiji i njihovoj umetnosti, ali one vide te manifestacije ne kao jedinstven proces istorije, već je za njih svako veće društveno telo, svaka nacija, svet za sebe, organizam za sebe. Svaka živi i umire po svojim posebnim zakonima, svaka prolazi kroz fazu mladosti, fazu zrelog doba, i fazu starosti, pa onda umire. U tim teorijama sve što se zbiva jeste manifestacija kulture sve je tu, jedinstven izraz jedne duše, tehnika, nauka i slično, isto kao i umetnost ili religija. I sve se razvija u istom smeru, u ono što te teorije nazivaju »civilizacijom«, to jest postaje senilno, postaje »racionalna senilnost«, pa zato i umire. U tim teorijama sva istorija je shvaćena kao proces rastezanja, zrenja i umiranja raznih kultura. Nasuprot tome, Veber smatra da nema takvog organskog razvoja društva, da kultura pojedinačnog naroda ima svoje vrhove i svoje nizove, da se, uzev u obzir da je čovek iracionalno biće, nikad unapred ne može reći šta će sutra učiniti. Mesto odumiranja u »civilizaciji«, kako to zamišlja »morfolozi«, pesimistički nastupjeni, Veber smatra da se zapadna kultura, u doba kada on piše (1921), nalazi u silovitom procesu preobražaja, da se njoj sve, pa i najgore, može zbiti, ali i svašta drugo. »Završna faza« jednog društvenog tela, jedne nacije, može biti u isti mah i njihova »početna faza«. »Mi u današnjoj situaciji sveta ne možemo znati koliko je, pri ovakvim grdosijskim likvidacijama, možda i grdosijskim naših obikovanja, i to upravo u oblastima koje su već odavno u završnoj fazi. Ma koliko da je u ovoj današnjoj fazi sve stavljeno u pitanje, sve do samog održanja biće dosadanjeg čoveka, ipak ovo doba, sa čak i na izgled ostarelim delom čovečanstva, može da nosi devizu: *Vivos roco...* Istorija je u svakom svom delu jedinstvena i nova, i tajna je za nas ono što u budućnosti može da proistekne iz stvaralačke snage čoveka spojene sa neprestano stvaralačkom prirodom.«

Po Veberu Zapad je tek u osamnaestom veku počeo da traži svoje nove duševne kulturne oblike i izraze, ali on još uvek nije stvorio nov, zaokružen idejni svet koji bi mogao da se ponudi našem današnjem »životnom agregatu«. Istina, taj novi, zaokružen svet ideja »načelno već postoji u svojim praktičnim postavkama, u demokratskom socijalizmu, ali on je tu tek u nastajanju«.

Što da se reče o tim Veberovim shvatanjima? O tom razlikovanju između društvenog poretka, kulture i civilizacije. Meni se danas čini da su to banalne, već odavno poznate stvari, ali možda i nije tako. U svakom slučaju, u mojoj mladosti, u periodu između dva rata, te ideje su bile u modi, o njima se mnogo raspravljalo. Da Veber u biti ima pravo, za mene je očigledno. Recimo, što se tiče razlike koju valja praviti između društvenog poredenja jedne nacije i njene civilizacije: sovjetski i američki društveni poredak se

medusobno i te kako razlikuju, a u »civilizaciji« streme istom: atomskoj bombi, kao i nauci i tehnici koje ih prate. Što se pak razlike između kulture i civilizacije tiče, stvar je komplikovanija i nijansirana, uzajamni uticaj snažniji, ali ko ne oseća da je i tu, u biti, velika razlika. Ja već odavno tvrdim da su pradedovi mojih užičkih današnjih tehničara bili od njih kulturniji. Imali su neuporedivo bogatiji jezik, stvarali su i pevali našu divnu narodnu poeziju. Niko ne ceni mnogo, što se kulture tiče, današnje »potrošačko društvo«, mada je ono prava blagodet tamo gde postoji, a pusta žarka želja gde ga nema. Nisam sreo u nijednog pripadnika takozvanih »nerazvijenijih zemalja« koji ne bi sve dao da i njegov narod postane »potrošački« ali takode nijednog koji pred potrošačkom najezdom ne strahuje za kulturu svog naroda. A ni u razvijenim potrošačkim nacijama, sa vrlo razvijenom tehničkom civilizacijom, nikog takode nisam čuo da se hvali sadašnjim kulturnim nivoom svog naroda. Nedavno je francuski ministar prosvete izjavio da Francuzi idu u školu, no iz nje izlaze ne znajući ni da pišu ni da čitaju. Niko ga nije demantovao. Danas, bar na Zapadu, deca više ne uče istoriju svog naroda, što znači da postaju ljudi bez tradicije, a ako tradicija jednog naroda i nije njegova kultura, ona je osnova te kulture. Na njoj se gradi sve novo.

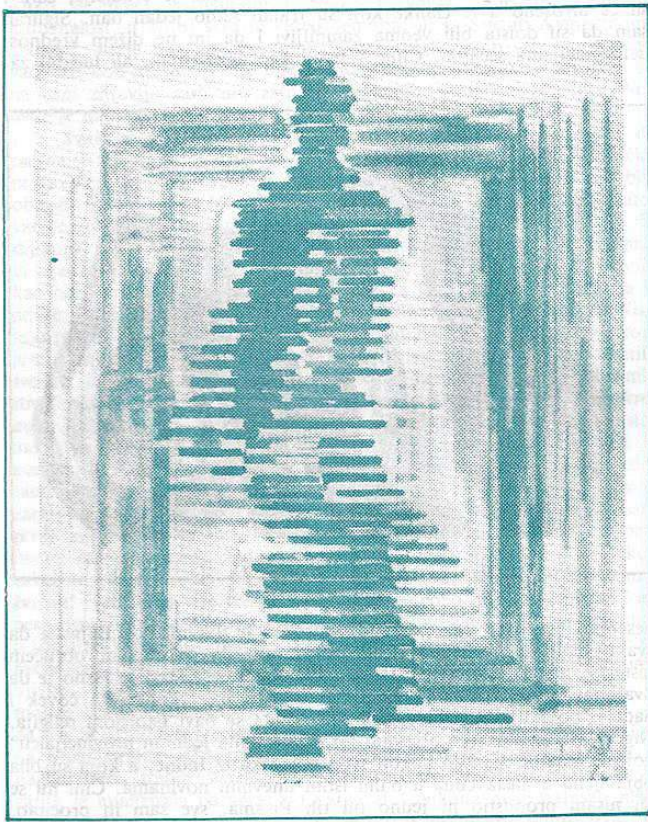

Veber je u pravu sa svojim razlikovanjima, bar, kako on to i sam priznaje, na teorijskom planu. U stvarnosti je, naravno, sve komplikovanije i Veber i sam naglašava koliko su uzajamni uticaji njegove tri sfere snažni i neizbežni. Tako, na primer, Kopernikov sistem je čista nauka, stvar civilizacije, ali Veber dodaje da je on uticao i na kulturnu problematiku doba, na doživljaj i shvatanje smisla sveta i života. Dodajmo tome da izvesni termini Veberovi, pozajmljeni iz Lebus filozofije dovode u zabunu. Duša je sasvim neodređen pojam, »transcendentalnost kulture« isto tako. Kad Veber govori o »duševnim entelehijama« ima se utisak često da to nisu samo aristotelovske entelehije, već isto tako i Drišove, poznatog nemačkog filozofa parapsihologa i parafizičara. No kako govoriti o tako neuhvatljivim naslućivanjima kakve su sve dublje manifestacije čoveka a ne biti naveden na upotrebu izraza koji htevi mnogo naslutiti prete da ostanu prazni. I sam Veber je tog svestan. Veli, ti »osnovni fenomeni« kulture, alfa i omega njegovog istraživanja, prisiljavaju filozofe kad o njima govori »da se posluži intelektualnim izražajnim oblikom za saopštavanje svojih metaintelektualnih istina«. No da li je to moguće. Šestov veli da je fatalna pogreška filozofije što po svaku cenu hoće da se ponaša kao nauka, da sve logički, čvrstim terminima, ne samo kaže, već i dokaže. Nemoć je, veli, ubediti druga, pa čak i samog sebe, u svoju ličnu istinu sa očiglednošću sa kojom se svima, bez izuzetka, dokazuje izvesna naučna istina«. Te iste prekore filozofskim pretenzijama čini i »pozitivista« Pijaže.

No ako se o Veberovim filozofskim shvatanjima da diskutovati, kao i o svakim drugim, uostalom, ne može se poreći izuzetan značaj Vebera istoričara kulture. A ova knjiga je, pre svega, to. Ne znam drugo delo tako sveubuhvatno i u isti mah tako prodorno. Što je tu rečeno o nastanku i razvoju grčke tragedije zaista je bez prema. Naravno, čitalac valja da ima na umu da je delo napisao nemački profesor starog kova, koji pretpostavlja učena čitaoca. Znae da su ti profesori pisali knjige citirajući Grke, Latine, Francuze i Engleze, u originalu, bez prevoda, pretpostavljajući da im čitalac sve te jezike više – manje zna. A za *Tragičnost i istoriju* nesumnjivo je potrebno da čitalac već poznaje istoriju drevne Grčke.

I najzad, ne mogu a da povodom Vebera ne spomenem i neke svoje druge uspomene, ne mnogo vesele. Spremajući ovaj predgovor informisao sam se kod koga sam mogao, u svojoj biblioteci. Nabasam tako i na Lukačevo poznato delo *Razaranje uma*. Pisao ga

je Lukač za vreme svog dugog boravka u Staljinovoj Rusiji. To je vandalsko delo, u njemu su svi važniji mislioci Evrope posle Hegela prikazani kao fašisti ili bar prethodnici fašizma. A za Alfreda Vebera je tu, priznajući mu ipak »nešto malo pravog demokratskog instinkta«, ipak rečeno da je njegovo delo »predradnja za nacističku ideologiju« itd. itd. U tom smislu Lukač posvećuje celo poglavlje A. Veberu i Karlu Manhajmu. No to ne bi bilo tako važno da se u isti mah, prelistavajući anglosaksonskog sociologa, nisam podsetio na nešto što sam davno pročitao i onda, eto zaboravio. Naime, da je Lukač dve godine posle publikovanja Veberovog dela koje smo ovde prikazali, izlagao, što se tiče civilizacije i kulture, isto mišljenje koje i Veber. U *Istoriji i klasnoj svesti*, delu koje je zamišljeno kao ilustracija i odbrana marksizma, a kojeg se, koju godinu kasnije »stigav u Moksvu, morao odreći«: »Nesporazumi koji proističu iz Engelsove predstave dijalektike, osnivaju se, pre svega, na činjenici da Engels proširuje dijalektički metod na nauku u prirodi. A bitne karakteristike dijalektike – uzajamno delovanje subjekta i objekta, jedinstvo teorije i prakse, istorijski preobražaj supstrata kategorija na osnovi njihovog preobražaja u misao – nisu prisutne u saznanju prirode« itd. A Sterk tome dodaje: »To je, rečeno marksističkim žargonom, ne može jasnije priznanje potrebe i značenja razlikovanja koje se, shodno Alfredu Veberu, Maksu Veberu i Rikertu mora činiti između civilizacije i kulture«.

U Moskvi, za Stanjina, Lukač je morao pisati šta je pisac, tim pre što je Veber, uprkos svom »demokratskom intelektu«, bio odlučan protivnik boljševičkog socijalizmu. Tako, na primer, u nastavku citirane rečenice gde on veli da se »novi zaokruženi svet ideja već nalazi u demokratskom socijalizmu«, dodaje: »ruski komunizam žrtvuje ceo naš današnji životni agregat religioznim tendencijama vlasti«. To se iz Moskve tada nije moglo trpeti. Moralo se izjaviti da su Veberove teorije »u najužoj vezi sa krajnjom reakcijom«.

Sve ovo spominjem ne što bi bilo važno za Vebera, već što me seća na tragičnu sudbinu mog dragog prijatelja i saradnika iz mladih dana, Zvonka Rihtmana. Sećam se kako smo u mom stanu na Goljaku čitali, u poznatom Firkandevom *Worterbuch der Soziologie*, Veberov članak o sociologiji kulture. Ne sećam se da li je Rihtman takode čitao Lukačevu *Istoriju i klasnu svest*. Ja sam je pukim slučajem našao u Zagrebu, posle uzaludnih pokušaja da dobavim u Nemačkoj. Verovatno je tamo nije bilo, zato što je se autor tada već bio odrekao. Tu knjigu štampanu odmah posle rata, u doba one strašne nemačke bede dvadesetih godina, na nemoguće lošem, sivozutom papiru, koji se lomio i kidao pri tole nepažljivijem dodiru, čitao sam pre pedesetak godina sa radošću. Činilo mi se da ona otvara socijalizmu nove vidike. Sad, kada je ponovo prelistavam, očigledno mi je koliko je ona, uprkos izvesnih, ovde – onde natrunjenih »jerečičkih« ideja, ideološki tendenciozna i netačna. No valja imati na umu da je u to doba, to jest, u doba kada sam čitao *Istoriju i klasnu svest* bilo jerečički čitati ma šta drugo osim *Kratkog kursa*.

Da li su Veber i Lukačeva *Istorija i klasna svest* uticali na Zvonka da misli i da tvrdi da dijalektike nema u prirodi ili su to bili bečki logički pozitivisti, koje je on čitao? Ne znam. Znamo samo da je on zbog te tvrdnje, koje se nikako nije hteo odreći, proganjan od svojih drugova komunista, za koje je, inače, bio vezan i srcem i dušom, proglašavan izdajnikom, buržujem i fašistom. Znam da je još pre nego što je Pavelić došao na vlast sedeo zajedno s njima u zatvoru, gde su oni pljuvali po njemu zbog te famozne »dijalektike u prirodi«, zahtevali da iz komunističke ćelije bude prebačen u jevrejsku. Onda su ga ustaše, zajedno sa njima, sa cvetom partije, streljali, a niko mu, pred streljanje, nije stisnuo drugarsku ruku. U stvari, nikom od njih, ni Keršovaniju, ni Prici, ni Adžiji, ni najmanje nije bilo stalo do »dijalektike u prirodi«. Slušali su pokorno parole, a parole je neko proglasio i »dijalektiku u prirodi«. Možda upravo *Kratki kurs*. Danas mlade generacije ne mogu, bar se nadam, ni da shvate takve fanatizme na hladno. No, kada se sudi o predratnim komunistima ne treba gubiti iz vida da su oni bili gotovi da i za takve parole žrtvuju svoj život.

I još nešto, što mi se čitajući Vebera, stalno nametalo kao neresen problem u marksističkoj teoriji: Razlikujući kulturu i civilizaciju teško je objasniti kako velika dela koja su izraz i ilustracija jednog specifičnog dela jedinstvenog i neponovljivog po Marksu izraz vladajućeg sloja trenutka, po Veberu izraz doživljaja sveta i traženja mu smisla, ta dela i danas na nas deluju, i danas ih doživljujemo kao remek dela za nas. Tim pre što bi ti najviši izrazi jednog doba bili, po Frojdu suđeci, dvostruko jedinstveni, specifični ograničeni i kao izraz specifičnog doba i kao izraz neposrednije iskazuje upravo šund-literatura, gde su ti kompleksi iskazani naivnije, bez individualnih sublimacije izuzetnih obdarenosti. Po Veberu, ta genijalna dela, jedan Eshil, jedan Šekspir znače za nas ono što znače, zato što su uprkos, potpuno različiti između sredine iz koje su nikli i naše sredine, prodrli do osnovne, najdublje problematike smislenosti ili besmisla života, a to je problematika uvek ista: radanje i smrt i pokušaj osmišljenja onog što se između ta dva trenutka s čovekom zbude.

Po Marksu je objašnjenje teže. Ako su »vladajuće misli jedne klase u svakom dobu vladajuće misli toga doba«, teško je objasniti zašto bi one ista značile za drugo neko doba u kome je druga neka klasa vladajuća, sa interesima potpune suprotnosti. Zašto bi misli despotskih režima koje izražava Gilgameš, ili robovlasničkih, koje valja da su Sokratove, Platonove, pa i Sofoklove i Eshilove, za nas imale značaj kakav uprkos svemu tome imaju? Za duhovne proizvode drevne Grčke Marks je nalazio objašnjenje u činjenici da je grčka kultura izraz detinjstva čovečanstva, da ima za nas draž detinjstva. »Zar u detinjskoj prirodi ne živi u svakom dobu njen svojstveni karakter u svojoj prirodnoj istinitosti. Zašto društveno detinjstvo (S. M.) čovečanstva, tamo gde se najlepše razvija (kod Grka) ne bi imalo večnu draž. Draž (Grčke) umetnosti nije u protivrečnosti sa nerazvijenim stupnjem društvenog razvitka, na kome je izrasla«.

Ove tvrdje Marksove oduvek su bile problem za mene: Šta ovde znači »društveno detinjstvo čovečanstva«? Iza grčkog fenomena stoje desetine i desetine pa i milioni godina razvoja čovečanstva od paleolitika naovamo za koje vreme je čovečanstvo prošlo kroz nekoliko vrhunskih stupnjeva kulturnog razvitka. Mi, na žalost, ne znamo šta je bila poezija, šta je bio ples u plemenima čiji su umetnici stvorili slike u altemirskim i laskovskim pećinama, ali je nesumnjivo da su te slike izraz dugog razvoja i njegovog nikad neprevaziđenog rezultata. Posle toga su se nizali mnogi kulturni vrhunci i padovi i kulture Egipćana, Vavilonaca, itd, itd, koje su sve i te kako uticale na razvoj Grčke. I kod samih Grka, između grčke klasike i »početka« grčke kulture, onakvih kakve ih mi vidimo, prošlo je nekih hiljadu godina. Gde to može biti reči o detinjstvu? Isto tako, kako se povodom Grka može govoriti o »nerazvijenom stupnju razvitka«. To društvo je bilo u mnogo čemu komplikovanije no naše sadašnje.

Osim toga, rečeno detinjstvo izraženo u grčkoj umetnosti bilo bi delo – staraca. Delo slepog starca Homera, delo starog Sokrata i, pre svega, delo starog Eshila, Sofokla i Evripida. Veber insistira na činjenici da su sve tragedije koje su nam od Grka ostale, napisane kada su i Eshil i Sofokle i Evripid imali preko pedeset godina. *Edip u Kolimu*, Sofoklovo najlepše lirsko delo, napisano je kada je Sofoklu bilo skoro devedeset godina. Kao da je potrebno dugo, vrlo dugo zrenje i jedne kulture i njenih vrhunskih stvaralaca, da nastanu vrhunska dela. »Bez nauke se sablja nē skova.« Veber ima pravo da uvek počinje sa predistorijom. Na žalost, dublje se u prošlost ne može. Ko zna kakvih bismo divota nastavljanja i prevazilaženja tradicija tamo našli. Verovatno mnogo više no u preobražaju vizije davnog Homera kod grčkih tragičara.